

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 5: «ОСОБИСТІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ».

План.

- 5.1 Поняття “особистість” в соціології.
- 5.2 Соціалізація особистості.
- 5.3 Взаємодія особистості та суспільства.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

5.1. Поняття «особистість» в соціології.

З найдавніших часів людина замислювалася над питанням про свою природу, про те, що вона собою представляє, яке місце займає у світі, які границі її можливостей, чи здатна вона стати паном своєї долі або приречена бути її сліпим знаряддям. Сьогодні проблема людини перебуває в центрі уваги багатьох наук, становить основу й предмет міждисциплінарних досліджень.

У повсякденній і науковій мові дуже часто зустрічаються терміни «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість». Чи позначають вони той самий феномен або між ними є якісь розходження? Найчастіше ці слова вживаються як синоніми, але якщо підходити строго до визначення цих понять, то можна виявити істотні значеннєві відтінки.

- Людина — поняття саме загальне, родове, бере походження з моменту виділення *homo sapiens*.
- Індивід розуміється як окрема, конкретна людина, як одиничний представник людського роду (від лат. *indivīd* — неподільний, кінцевий).
- Індивідуальність можна визначити як сукупність рис, що відрізняють одного індивіда від іншого, причому розходження проводяться на самих різних рівнях — біохімічному, нейрофізіологічному, психологічному, соціальному й ін.
- Поняття особистості вводиться для виділення, підкреслення неприродної (надприродної, соціальної) сутності людини й індивіда, тобто акцент робиться на соціальному початку.

Багатомірна природа людини, широта й різноманіття її соціальних зв'язків і відносин визначають безліч теоретичних підходів і позицій у розумінні цього феномена, безліч різних моделей, образів людини в сучасній соціології. Один з них - образ людини як сукупність соціальних ролей.

Проблема особистості - одна з найважливіших у сучасній соціології. Неможливо аналізувати соціальні процеси, функціонування й розвиток соціальних систем, не звертаючись до дослідження сутності особистості як суб'єкта соціальної поведінки й суспільних відносин, не вивчаючи потреби, інтереси, духовний мир особистості, не аналізуючи складні й різноманітні її зв'язки із соціальним мікро - і макросередовищем.

Особистість вивчається різними науками. Філософію цікавить особистість як суб'єкт пізнання й творчості. Психологія аналізує особистість як стійку цілісність психічних процесів, властивостей. Соціолог вивчає особистість як елемент соціального життя, розкриває механізм її становлення під впливом соціальних факторів, механізм зворотного впливу на соціальний мир, її участь у зміні й розвитку суспільних відносин. Соціологія вивчає зв'язки особистості й соціальної групи, особистості й суспільства, регуляцію й саморегуляцію соціальної поведінки.

5.2 Соціалізація особистості.

Становлення особистості - складний тривалий процес прилучення особистості до соціального, тобто її соціалізації. Це найбільш широке поняття, що служить для характеристики формування особистості.

Соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить. Соціалізація охоплює всі соціальні процеси, завдяки яким індивід засвоює певні знання, норми, цінності, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства. Провідним і визначальним початком соціалізації є цілеспрямований вплив (навчання, виховання). Однак соціалізація включає й стихійні, спонтанні процеси, які так чи інакше впливають на формування особистості.

Процес соціалізації складається з ряду етапів. Виділяють первинну соціалізацію, що охоплює період дитинства (засвоєння норм і цінностей дитиною, його входження в дану культуру), і вторинну соціалізацію, що займає більше тривалий часовий проміжок - зрілий і похилий вік (наступне засвоєння соціальних ролей – школа, ВУЗ, робота). Виділяють і такі стадії соціалізації як до-трудова (період життя людини до початку трудової діяльності); трудова (період активної участі людини в трудовій діяльності); післятрудова (період, що починається із закінченням активної трудової діяльності людини).

Т. ч., соціалізація не завершується в якийсь момент життя людини, вона триває все життя, оскільки людина протягом всього життя здобуває нові цінності, норми, погляди, міняє своє поведіння.

Індивід соціалізується, включаючись у різні форми соціальної діяльності, освоюючи характерні для них соціальні ролі. У цьому плані соціалізацію особистості можна розглядати як сходження від індивідуального до соціального. Людина освоює мир культури вибірково, через свої інтереси, свій світогляд. Освоюючи культуру, людина формує свої здатності, потреби, цінності. Тому немає соціалізації без індивідуалізації.

Основними факторами соціалізації особистості виступають елементи соціального середовища:

- 1) по-перше, сукупність ролей і статусів, які суспільство пропонує людині;
- 2) по-друге, сукупність соціальних інститутів, громадських організацій і соціальних спільнот, у межах яких індивід реалізує певні соціальні ролі й здобуває бажані статуси;
- 3) по-третє, сукупність цінностей, норм, умінь і навичок, якими людина опановує, щоб виконувати відповідні ролі.

Особистість неможлива поза соціальною діяльністю, поза спілкуванням. Тому на різних етапах і стадіях у процесі соціалізації бере участь все оточення індивіда (родина, родичі, однолітки й діти старшого віку, дошкільні дитячі установи, навчальні заклади, трудові колективи, суспільно-політичні організації, мистецтво, література, засоби масової інформації й т.д.).

У процесі соціалізації виділяють дві фази: соціальну адаптацію й інтеріоризацію.

- Соціальна адаптація означає пристосування індивіда до соціального середовища: до рольових функцій, соціальних норм, соціальних груп, верств, інститутів, до умов функціонування різних сфер суспільства.

У процесі адаптації індивід погоджує свої бажання зі своїми можливостями й реальностями соціального середовища.

- Інтеріоризація – це процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм.

Тобто це процес перекладу елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я». Отже, результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості, неповторність її духовного миру, особливості темпераменту, інтелекту.

Т. ч., якщо в першій фазі соціалізації особистості відбувається пристосування індивіда до соціального середовища; те в другій фазі – вплив соціальної системи переломлюється через внутрішнє «Я» людини й проявляється в зміні його поведінки.

Які ж механізми соціалізації?

Зигмунд Фрейд виділив як основні механізми: імітацію й ідентифікацію. Імітація – це спроба копіювати певну модель поведінки, а ідентифікація – це спосіб усвідомлення приналежності до тієї або іншої спільноти. Імітація й ідентифікація є позитивними механізмами, оскільки вони націлені на засвоєння певного типу поведінки. А сором і провина являють собою, на думку Фрейда, негативні механізми, тому що забороняють деякі зразки поведінки.

5.3 Взаємодія особистості й суспільства

Взаємодія особистості й суспільства – це взаємозалежний процес, з одного боку, активних дій індивіда, здатного змінювати соціальне середовище, а з іншого боку – впливу на індивіда самого соціального середовища. Соціальне середовище – це сукупність соціальних факторів, що впливають на формування й поведінку особистості. Виділяють макросередовище (соціальна структура суспільства, система освіти, виховання й т.д.) і мікросередовище (трудовий колектив, родина, школа).

Відносини, які формуються й реалізуються в процесі такої взаємодії, називаються соціальними. Соціальні відносини – це певна стійка система зв'язків індивідів, що зложилася в процесі їхньої взаємодії один з одним в умовах даного суспільства. Власне кажучи це відносини, що складаються між людьми, включеними в різні соціальні групи. (Допустимо, що ви хочете одружитися. Ви зможете це зробити тільки в тому випадку, якщо встановите строго певні відносини з іншою людиною і її близькими родичами, тобто такі відносини, які б змусили їх побажати того ж).

Взаємини особистості й суспільства можна розглядати і як діяльність індивіда, що задовольняє свої потреби й переслідує певні цілі в конкретних соціальних умовах. Ці взаємини можна описати по формулі: пошук (особистості) - пропозиції (суспільства) - вибір (із запропонованого). Зв'язки й взаємодії між людьми встановлюються тому, що люди в процесі задоволення своїх потреб залежать у чомусь конкретному друг від друга.

Важливою особливістю соціологічного підходу до особистості є та обставина, що особистість розглядається на двох рівнях аналізу: макро- і мікросоціологічному. На мікросоціологічному рівні особистість розглядається як виконавець конкретної соціальної ролі. Для макросоціологічного рівня характерне розуміння особистості як продукту культури. На думку Е.Дюркгейма, для того щоб зрозуміти особистість, необхідно проєциувати на неї культуру даного суспільства.

На цьому рівні використовуються поняття нормативна (базисна) і модальна особистості. Нормативна (базисна) особистість - це прийнятий культурою відповідного суспільства тип особистості, найбільшою мірою відображаючи особливості даної культури. У США, наприклад, це, так званий "стовідсотковий американець", у колишньому СРСР - "радянська людина" і т.д. Це свого роду ідеальний тип, на який орієнтується суспільство у вихованні молодого покоління. Характеристика нормативного типу особистості відповідає на запитання: яким критеріям повинна відповідати особистість, щоб суспільство могло розвиватися з максимальною ефективністю? Якщо взяти ту або іншу соціальну групу, то в ній неважко виділити особистість із характеристиками, що найбільш повно виражають умови й закономірності функціонування даної групи. Так, у вищому навчальному закладі існують думки про те, яким повинен бути студент, в армії - військовослужбовець і т.д.

Модальна (від слова мода) особистість - це людина, що розділяє ті ж культурні зразки, що й більшість членів даного суспільства (спільності). Можна сказати й інакше: модальна особистість - це тип особистості, найпоширеніший на даній території. Після розпаду СРСР деякі соціологи вважали, що найпоширенішою особистістю в нашій країні була так називана "невротична особистість", тобто людина, що не знала, що потрібно робити в ситуації, яка змінилася. У цей час, певне поширення одержав тип торговельної людини, що робить гроші на різниці цін або, що наживає їх з допомогою різного роду махінацій. Засоби масової інформації й судові інстанції відзначають факт широкого поширення мафіозного типу особистості, що чревате найважчими наслідками для суспільства.

Ролі й статуси особистості

При розгляді особистості та її місця в суспільстві часто використовується поняття "соціальний стан". Соціальний стан, по визначенню П. А. Сорокіна, - це місце, займане індивідом у соціальному просторі. Соціальний простір, на відміну від геометричного (тривимірного), є багатомірним. Для того щоб визначити соціальний стан людини, необхідно знати всі його соціальні статуси. П.А.Сорокін писав:

"Перифразуючи древню приказку, можна сказати: "Скажи мені, до яких соціальних груп ти належиш й які твої функції в межах кожної із цих груп, і я скажу, який твій соціальний стан у суспільстві й хто ти в соціальному плані".

Соціальна позиція (статус) (від лат. status - стан справ, положення) - співвідносне положення індивіда або групи в соціальній системі, обумовлене виконуваними ними соціальними функціями із правами, що впливають із них, і обов'язками. Кожна людина виконує безліч функцій у системі соціальних зв'язків, оскільки включена в безліч різних соціальних груп. Тому вона має безліч статусів.

Люди сприймають один одного залежно від їхнього статусного положення. Так, у ході одного дослідження цієї проблеми в декількох групах студентів представляли ту ж саму людину в якості: у першій - студента, у другій - лаборанта, у третій - аспіранта, у четвертій - викладача й т.д. Потім студентам кожної із цих груп запропонували визначити її ріст. У результаті ріст цієї людини з першої до останньої групи збільшився на 5 дюймів, у той час як ріст експериментатора, що супроводжував, в очах студентів не змінився.

Залежно від того, займає людина дану позицію завдяки наслідуваним ознакам (раса, етнічна приналежність, соціальне походження) або завдяки власним зусиллям (утворення, заслуги), розрізняються відповідно запропонований і придбаний статуси. Запропонований статус - це соціальна позиція, що заздалегідь запропонована індивідові суспільством або групою незалежно від його здатностей або зусиль. Різновидом такого статусу є соціально-класовий статус, тобто положення індивіда в суспільстві, обумовлене його соціально-класовою приналежністю.

Досягнутий статус - це соціальна позиція, що займається індивідом і закріплюється через його індивідуальний вибір, власні зусилля й конкуренцію з іншими індивідами. Різновидом статусу, що досягає, може бути професійно-посадовий статус, тобто позиція індивіда в суспільстві, обумовлена виконуваними їм професійно-посадовими функціями із правами, що впливають із них, і обов'язками.

Таким чином, поняття соціального статусу характеризує:

- 1) місце особистості в системі суспільних відносин;
- 2) її діяльність в основних сферах життя;
- 3) оцінку діяльності особистості з боку суспільства, що виражається в певних кількісних й якісних показниках (зарплата, премії, нагороди, звання, привілеї);
а також
- 4) самооцінку, що може збігатися або не збігатися з оцінкою суспільства або соціальної групи.

Проблема соціального статусу має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Так, у житті нерідко зустрічаються приклади невірно зрозумілого або привласненого статусу.

Рольова теорія особистості являє собою один з підходів до вивчення особистості, відповідно до якого вона описується за допомогою засвоєних і прийнятих нею або вимушено виконуваних соціальних функцій і зразків поведінки -

ролей. Соціальна роль – це сукупність дій, які повинен виконувати індивід, що займає певний статус у соціальній системі суспільних відносин.

У структурі соціальної ролі звичайно виділяються чотири елементи:

- 1) опис типу поведінки, що відповідає даної ролі;
- 2) вимоги, пов'язані з даними поведінками;
- 3) оцінка виконання запропонованої ролі;
- 4) санкції, які можуть носити як негативний, так і позитивний характер.

Так, соціальна роль звичайно розглядається у двох аспектах: рольового очікування й рольового виконання. Рольове очікування - це очікувана модель поведінки, асоційована з даним статусом, тобто типова поведінка (у рамках норм і стандартів) для людей даного статусу в даній соціальній системі. Інакше кажучи, це та поведінка, якої чекають від нас навколишні, знаючи наш соціальний статус. Рольове виконання - це фактична, реальна поведінка людини, що займає ту або іншу соціальну позицію (соціальний статус).

[Для того щоб проілюструвати вплив рольових очікувань на поведінку людей, можна звернутися до "тюремного" експерименту американського дослідника Пилипа Зимбардо. Цей експеримент почався з того, що в одному із престижних американських коледжів було вивішене оголошення: "Для психологічних досліджень тюремного життя потрібні чоловіки-студенти, зовсім здорові у фізичному й психічному відношеннях...". Експеримент планувалося провести протягом одного - двох тижнів. Після того як учасники були підібрані, їх розділили на дві частини в арифметичному порядку. Одну частину призначили "ув'язненими", іншу - "тюремниками". Потім всі були перевезені у в'язницю, де тюремники почали виконувати свої обов'язки. Вони роздягнули й обшукали "ув'язнених" і розвели по камерах, хоча ніхто й не наказував їм робити це. У цілому перший день пройшов нормально при добродушно-жартівливому відношенні по обидва боки. Однак уже на другу добу відносини зіпсувалися так, що експериментаторам довелося втримувати "тюремників" від зайвої твердості. На шосту добу експеримент довелося припинити, оскільки всі були травмовані. Цей експеримент показав, що функціональна доцільність (необхідність підтримувати порядок) і соціокультурні традиції (як треба поводитися) визначили поведінку його учасників. Вони "звикли до ролі" і рольові очікування обумовили цілком типову поведінку. Добрі відносини лопнули, коли ці гарні хлопці виявилися в різних соціальних ролях. Саме "лещата" соціальних ролей визначили поведінку учасників цього експерименту.]

Кожна людина має безліч соціальних статусів, і кожному статусу відповідає спектр ролей. Сукупність ролей, що відповідають даному статусу, називається рольовим набором. Таким чином, можна констатувати, що кожна людина виконує в суспільстві безліч соціальних ролей. У зв'язку із цим виникає проблема рольового конфлікту.

Рольовий конфлікт - це зіткнення рольових вимог, пропонованих людині, викликане множинністю одночасно виконуваних нею ролей, а також іншими причинами. Маючи загальне подання про сутності рольових конфліктів, можна провести їхню класифікацію:

- По-перше, це конфлікти, викликані розходженнями в розумінні своєї ролі особистістю й навколишніми. Наприклад, викладач вузу вважає, що він може домогтися глибокого засвоєння програми свого предмета студентами без твердого тиску на них, однак на кафедрі переважає інший методичний підхід.
- По-друге, це конфлікт між різними аспектами однієї й тієї ж ролі. Наприклад, від адвоката очікують прийняття всіх заходів щодо виправдання підзахисного, але від нього ж як юриста очікують боротьби із правопорушеннями, що підривають основи суспільства.
- По-третє, це конфлікт, викликаний протилежними вимогами до виконання однієї й тієї ж ролі з боку різних людей. Наприклад, від жінки її начальник вимагає високої самовіддачі на роботі, а чоловік - високої самовіддачі вдома.
- По-четверте, це конфлікт між особистісними якостями індивідів і рольовими вимогами. Не секрет, що є чимало людей, що займають посади, для яких вони не мають необхідні якості. У результаті вони змушені болісно перебудовуватися, як говориться, "переступати через самих себе".

Рольові конфлікти породжують рольову напруженість, що проявляється в різних життєвих і службових безладах. Тому важливо знати деякі способи зниження рольової напруженості. Один з них полягає в тому, що окремі ролі зізнаються більше важливими, чим інші. Так, у деяких випадках варто вибрати, що важливіше: родина або робота. Для жінок нормальним вважається вибір на користь першого, а для чоловіків - другого. Поділ між двома системами ролей, зокрема родиною й роботою, послабляє рольовий конфлікт.